

Тому що, коли вірити великому філологові, людині-інституту Іванові Франку (а йому, мабуть, нема підстав не вірити у поглядах на глибинні процеси історико-літературного буття), то й сучасна доба – не виглядатиме як зовсім «непотрібний» час... (Десь і Д.Лихачов говорить про конструктивну роль хаосу: хаос, розвал, деконструкція ніби розчищують будівельний майданчик для майбутньої споруди). Так от, І.Франко писав: «Історія не знає скоків, не дає нікому дарунків. Кожний крок у ній, то результат важкої праці, жертв і змагань. Навіть те, що посторонні можуть вважати застоєм або регресом, також результат боротьби і певного зрівноваження сил» [6, 335]. А далі, між іншим, він говорив про «великі прірви», які «розтворилися» перед нашим народом: між «простим народом і інтелігенцією», між «Україною і Галичиною»... Здається, ці проблеми і зараз не надто згладилися... До них можна додати іще ряд «прірв»: в тому числі й кричущої соціальної нерівності, й неоднакових умов для освіти, і багато яких іще прірв, які «розтворилися» перед нашими сучасниками...

Але будемо оптимістами. Будемо собі працювати, аби зробити, за словами Панаса Мирного (може, й нелюбого комусь народника, але, принаймні, щирого письменника), – аби зробити нашій літературі і філологічній науці, всьому народові «добра хоч на мачину», оскільки мак – це не тільки «цінна наркосировина». Є ще різні сорти маку, які дуже добре цвітуть і по полях України, й по цілому світові. Звичайно, говоримо метафорично, сподіваючись на те, щоби свіжо, й барвисто, й ароматно цвіло наше слово і на рідних теренах, і в квітнику вселюдської культури.

1. Більшовик. –1934. – 20 серпня. 2. Йогансен Майк. Вибрані твори. – К.,2009. 3. Лавріненко Ю. Від упорядника // Розстріляне відродження. Антологія 1917-1933 років. За ред. Наєнка М. – К.,2001. 4. Полонский В. О принципах построения истории русской литературы конца XIX – первой половины XX века // Известия РАН. Серия литературы и языка. – 2009. – Т.68. – № 4. 5. Ткаченко А. Мистецтво слова. (Вступ до літературознавства). – К.,2003. 6. Франко І. З останніх десятиліть XIX в. // Літературно-критичні статті. – К.,1950. 7. Ходасевич В.Собрание сочинений: В 4-х томах. – Т.2. – М.,1996.

*Сніжана Жигун,
к. філол. наук, доц.*

«ЛАНКА»-МАРС В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті досліджується історія літературної організації «Ланка»-МАРС, її склад та специфіка діяльності. Її місце у літературному процесі 20-х років XX ст. визначається через протиставлення ВАПЛІТЕ. Спільними рисами естетики вважається реалістичний світогляд, ясність стилю, орієнтація на європейську та вітчизняну класику.

Ключові слова: «Ланка»-МАРС, ВАПЛІТЕ, реалізм

В статье рассматривается история литературной организации «Ланка»-МАРС, ее состав и специфика деятельности. Ее место в литературном процессе 20-х годов XX ст. определяется противостоянием ВАПЛІТЕ. Общими чертами эстетики считается реалистическое мировоззрение, ясность стиля, ориентация на европейскую и отечественную классику.

Ключевые слова: «Ланка»-МАРС, ВАПЛІТЕ, реализм

The article deals with the history of “Lanka-Mars” literary organization, its staff and specificity of work. Its place in the literary process in the second decade of the 20-th century is determined by its withstanding to VAPLITE. The common aesthetic features are realistic world outlook, style lucidity, the European and home classical literature orientation.

Key word: «Lanka-Mars”, VAPLITE, realism

В історії української літератури 20-і роки ХХ ст. були періодом бурхливих естетико-художніх шукань, що в останнє двадцятиліття неодноразово ставав предметом зацікавлення дослідників. Зокрема, постійний інтерес прикутий до творчості письменників-“ланчан” В.Підмогильного, Б.Антоненка-Давидовича, Г.Косинки, Є.Плужника, Т.Осьмачки. Останнім часом з’явилися дослідження про творчість М.Галич [4] та Б.Тенети [6]. Однак спроби розглянути цих письменників як творче об’єднання є досить рідкісними [5]. Водночас дослідження соціокультурного феномену «Ланки»-МАРС має велике значення, зокрема, у зв’язку зі здатністю творчого об’єднання генерувати витвори культури, що формують смисли буття і ціннісну ієрархію суспільства.

В історії української літератури стосовно «Ланки»-МАРС не існує однозначної думки. Річ у тім, що ця організація не мала власного друкованого органу (хоч її члени й співпрацювали з часописом „Життя і революція”) і не турбувалася публікацією маніфестів, резолюцій чи відозв. Тому нині дослідники переважно спираються на матеріали мемуарного характеру, що не позбавлені суб’єктивності. Спогади Т.Осьмачки „Мої товариші” містять так багато „неточностей”, що мимоволі вкрадається сумнів щодо цілого тексту, а це унеможлиблює оперування ним як джерелом для наукових узагальнень. Б.Антоненко-Давидович не лишив цілісних спогадів про „Ланку”, вони розсіпані у різних текстах, до того ж суперечливі у датах. Мемуари Ю.Смолича, відтворюючи суспільну атмосферу тих часів, передають і ті викривлені оцінки, що супроводжували київську організацію, применшуючи її значення. Крім того, інші спогади, записані після 1956 року, часто грішать „реабілітаційним синдромом”: намагаючись будь-якою ціною оббілити героя спогадів, його підносять за рахунок приниження колег по перу, викривлюючи їхню роль у літературному процесі. Тож авторитетні відомості рясніють багатьма хибними датами та уявленнями, спростувати які можливо лише ретельним зіставленням багатьох джерел.

Отже, влітку 1924 року «Ланка» виокремилася з багатоликого «Аспису», що об’єднував київських письменників під керівництвом М.Зерова. Важливо принагідно нагадати, що сам «Аспис» згуртувався наприкінці 1923 року як відповідь тиску пролетарських письменників «Гарту», що приїхали з Харкова підкорити «буржуазний» Київ. Саме ця апріорна «контрреволюційність» колишньої столиці певною мірою визначила упередження стосовно «Ланки» (детальніше про Ю.Смолича див. 11) та МАРСу аж до читання назви останньої навпаки. На відміну від масових «Гарту» та «Плугу», що мали свої численні філії, організація об’єднувала 7 молодих київських письменників: Б.Антоненка-Давидовича, Б.Тенету, Г.Косинку, В.Підмогильного, Т.Осьмачку, М.Галич, Є.Плужника. «Перед тут вів Валеріан Підмогильний (лідером організації його називає і Ю.Смолич, і Т.Осьмачка, хоча сучасні дослідники – Л.Череватенко,

Л.Бойко вказують на важливу роль Б.Антоненка-Давидовича), організатор і душа «Ланки», який і дав цій групі її ім'я, що об'єднувало нас, таких різних своїм творчим обличчям, у одне здружене товариство» [1, 159]. Назва організації мотивувалась тим, що ланчани прагли своєю творчістю «заповнити зяючу прогалину, що утворилася в українській літературі після великих катаклізмів, і всім разом стати ланкою в розірваному ретязі» [1, 159]. В інформації, що з'явилась у першому числі „Життя і революції” за підписом В.П., йдеться про завдання, яке ставили перед собою «ланчани»: «Письменство повинно правдиво відбити в художніх формах добу, як вона синтезується в творчій уяві письменника» [7, 103], а також власне мету організації – товариське співробітництво, взаємодопомога, захист авторських прав. Формами діяльності визначалися студійна робота, відстеження розвитку літератури радянських республік і літератури світової, переклад українською мовою найкращих зразків світової літератури, участь у поточній пресі УРСР, влаштування прилюдних вечірок, диспутів. Попри те, що О.Дорошкевич, висвітлюючи діяльність організації у «Підручнику історії української літератури» та статті «Літературний рух на Україні в 1924 р.», твердить, що «Ланка» жодної роботи не виявляла, а в інформації з «Життя і революції» зазначається: «В 1924 році асоціація брала участь у поточній праці УСРР... і здала збірник творів усіх своїх членів... влаштувала 3 вечірки» [7, 104]. Б.Антоненко-Давидович згадує літературні вечори в залі Всенародної бібліотеки Української академії наук, постійні читання та обговорення нових творів учасників. А Т.Осьмачка у спогадах пише, що «загальні збори «Ланки» завжди відбувалися конче один раз на неділю. А підставами для зборів поза визначеними межами були: написання твору нового яким-небудь членом організації, політична подія, що могла впливати на життя України, культурне явище у духовнім житті, яке могло зацікавити чи пресу однієї якоїсь нації, чи пресу всіх націй. Так, коли умер Анатоль Франс, то ми збиралися і читали про нього доповідь і посилали своє співчуття Французькій Академії» [9, 357]. Крім того, загальновідомою є участь «Ланки» у літературній дискусії 1925-1926 років.

Утім, уже 7 листопада 1926 року «Ланка» реорганізувалася (а за формулюванням О.Дорошкевича, «влилась») в МАРС (Майстерню революційного слова). Щоправда, в оголошенні, розміщеному в поточних новинах часопису «Життя й революція», йдеться про нову літературну організацію, метою якої є об'єднати революційних письменників і критиків Києва, а завданням – боротьба з графоманством і зарозумілістю в літературі. Покладаючи в основу своєї мистецької праці «засади комуністичної партії», МАРС надавав своїм членам права користатися різними літературно-художніми засобами. В оголошенні перераховуються і члени організації: Антоненко-Давидович, Брасюк, Галич, Качура, Косинка, Підмогильний, Плужник, Тенета, Фальківський, Ярошенко. Пізніше до складу організації долучились Д.Тась та І.Багрянний, однак приписаний критикою М.Івченко, як твердить Б.Антоненко-Давидович, ніколи до МАРСу не належав. Що ж до Т.Осьмачки, якого у переліку не згадано, то деякі дослідники схиляються до думки про його вихід [5] з організації, хоча Б.Антоненко-Давидович зараховує до МАРСу і його.

Причину цієї реформації можна вбачати у тексті, поданому одразу після оголошення про заснування МАРСу: «Після літературної дискусії, що точилася на Україні 1925-26 року та спричинилася до розпаду деяких літ. організацій («Гарт»), почався період нової організації літературних сил» [8]. 1927 року письменники "МАРСу" серед інших супроводжують на Чернечу гору румунського письменника Панаїта Істраті. 1928 року під зовнішнім тиском МАРС розпадається, але його осердя – сімку "ланчан" – й надалі поєднують не лише дружні стосунки, але й спільні погляди на літературу, які вони зберігають до кінця життя. Від 1934 року учасники організації, за винятком М.Галич, були репресовані і тривалий час замовчувані. Такою є скупа історія «Ланки»-МАРСу. Однак історія літератури має власну специфіку: на відміну від інших історичних дисциплін, вона не просто з хронологічно перелічує події, а, за виразом Ю.Шевельова, «складається з безперестанних хвиль новаторства» [15, 356]. Тому варто спробувати з'ясувати місце і роль «Ланки»-«МАРСу» у контексті епохи та стосунках з іншими літературними організаціями.

В.Бер (Петров) пише про цю літорганізацію так: «Ланка-Марс для Києва була тим, чим для Харкова була Вапліте-Пролітфронт: чільною організацією, що об'єднувала переважну більшість письменників цього міста» [2, 45], зазначаючи, що своєю мистецькою вагою вона не поступалася ВАПЛІТЕ. І.Багрянний в автобіографії твердить, що МАРС сприймалася як Київська філія ВАПЛІТЕ, І. Кошелівець наполягає на мистецькій окремішності київської організації. Погоджуючись з останнім твердженням, почнемо з того, що за «Ланкою»-«Марсом» закріпилося означення «попутницька», тобто ця організація не змагалась з іншими за виняткове право представляти комуністичну ідеологію в літературі та формувати політику в сфері мистецтва. Проте такі завдання прагла виконувати ВАПЛІТЕ і, зокрема, її натхненник М.Хвильовий. Стосунки останнього з В.Підмогильним характеризують як явище полярності, а отже, й рівноваги у літературному процесі [12]. Однак, попри ретельність дослідження М.Сороки, не можна оминати некоректне твердження: «Щоб урівноважити фанатичний запал свого колеги по перу, щоб опустити його на землю, показати буденність, малість, а то й нікчемність людської екзистенції, і з'явився В.Підмогильний» [12, 318]. Хиба цього твердження в тому, що узалежнює В.Підмогильного від М.Хвильового, але перший сформувався як письменник раніше за м'ятежного комунара (перші новели їх написані відповідно у 1917-18 роках та 1922-23). Однак протистояння їх визначило і специфіку взаємодії МАРСу та ВАПЛІТЕ. Безумовно, річ не в перенесенні приватних стосунків на політику організації, річ у різному баченні шляху розвитку української літератури, хоч кінцевий ідеал – талановите гуманістичне мистецтво – був спільний. Ймовірно, тому ці дві організації і сприймаються як два крила однієї, бо, як писав В.Підмогильний, «ніяка віддаль не може роз'єднати людей, що йдуть до спільної мети».

Про погляди на дальший розвиток української літератури письменників ВАПЛІТЕ написано багато. Мистецькі погляди письменників «Ланки»-МАРСу висвітлювалися лише епізодично. Спробуймо звести їх у певну систему. На відміну від ваплітян, що мали романтичний світогляд, "ланчани" сповідували

реалістичне світовідчуття, що втілювалось у художніх творах. Найчастіше їхню прозу пов'язують із неореалізмом, окрім Г.Косинки, який продовжує імпресіоністичну традицію української літератури, проте, як відомо, імпресіонізм є крайньою формою реалізму. Також, на відміну від ваплітян, що з дисгармонійної дійсності зміщували свою увагу на естетизацію предмета творчою свідомістю, ініціюючи розвиток ігрової стихії в середині твору, “ланчани” переважно культивували неігрову поетику (лише окремі ігрові прийоми можемо відстежити у романах В.Підмогильного), апелюючи не так до почуттів, як до розуму читача. У зв'язку з цим вони майже не вдавалися до орнаментальної прози, що перешкоджає читачеві дістатися змісту, переключаючи його увагу з повідомлення на код. Натомість важливою чеснотою стає ясність стилю, що, можливо, є впливом неокласиків, з якими “ланчани” контактували в «Аспісі» і з якими їх пов'язували близькі стосунки. У дискусії 1925-1926 років письменники «Ланки» зайняли власну позицію, яку озвучили В.Підмогильний та Б.Антоненко-Давидович. Перший у своєму виступі наголосив на потребі естетичного, а не ідеологічного підходу до оцінки художніх творів, зазначивши, що оцінка музичного твору за правильністю його ідеології є загальноновизнаним нонсенсом, і так само слід трактувати критику літературних творів з ідеологічних позицій. Такий підхід до мистецтва слова породив небезпечний тип «ура-комуніста», якого Хвильовий називає «сатаною в бочці», «бо він продовжує давні гопаківські традиції, орієнтуючись за всяких обставин виключно на примітивність свого мислення» [16, 36]. Цю проблему В.Підмогильний характеризував як загальноносуспільну, вбачаючи появу такого “сатани” у кожній галузі. Натомість літературна спільнота замість відщтовхувати це явище, сама масовіє, сприяючи перетворенню непідготовлених, малоталановитих, але ідеологічно підкутих письменників на «сатану в бочці».

Підтримуючи тези колеги, Б.Антоненко-Давидович озвучив й іншу засадничу тезу «Ланки»: «Наше гасло не «Європа чи просвіта?», а – література УСРР, позбавлена халтури, просвітянщини і хохлацької макулатури» [16, 50]. “Ланчани” не сприймали тогочасного переконання, що література нової доби немає іншого підґрунтя, окрім революції. У згаданій вище інформації у «Житті і революції» стверджувалося: «Асоціація визнає за укр. письменством величезне історичне значіння в справі змагання до соціальної та національної волі, тим-то асоціація не розриває з найкращими визвольними традиціями української літератури й не відкидає літературної спадщини старої літератури української, вважаючи, що жовтнева революція й її література становить собою органічний стан у історичному розвитку України» [7, 103]. “Ланчани” близько спілкувалися із представниками «старої» літератури: Г.Косинка та Б.Антоненко-Давидович підтримували близькі стосунки із С.Васильченком, В.Підмогильний – із братами Єфремовими, А.Кримським. Тому в творах “ланчан” завжди вчувається пієтет до здобутків попередників. Промовистим є зіставлення двох уривків, що виразно демонструють ставлення до класики вітчизняної літератури лідерів ВАПЛІТЕ і МАРСу: «Поет знав, як далеко одійшов запах тобілевичо-старицьких бур'янів, що прекрасно пахли після «Гайдамаків» і «Катерини», як далеко і «Тіні забутих предків», і все, що хвилювало юність, а тепер залишило

тільки сірого чортика» (М.Хвильовий) [13, 260]; і «...Він почав проглядати «Fata morgana»... В книжці, для нього не новій, він знайшов нове, п'яне зачарування величчю творчості, могутністю її різця й гущиною стопленої з її пориву фарби... А кінчивши, муку відчув, муку спраглою, що, напившись, тільки роз'ятрив жагу, і важка споруда твору, що складалась перед очима його по цеглині, враз на нього ніби обвалилась... - Ніколи, ніколи я такого не напишу, - шепотів він» (В.Підмогильний) [10, 441].

Погляди “ланчан” щодо теорії прози демонструє передмова В.Підмогильного до збірки «Проблема хліба», де письменник не схвалює активне проникнення в літературу пригодницької інтриги, вбачаючи у цьому апеляцію до «легкотравності» читання. Не бажаючи «бити в один фабульно-сюжетний барабан» [10, 754], письменник відстоює «серйозність» літератури, тобто проблемність та психологізм. Ці переконання поширюються на весь доробок “ланчан”, новели яких, хоч і розгортаються навколо «екстремних» подій (голод, ув'язнення, втрата засобів до існування тощо), однак зосереджені, передусім, на висвітленні переживань головного героя, відтворенні суспільних настроїв. Також естетичні погляди “ланчан” постають із рецензії Б.Антоненка-Давидовича на твори Остапа Вишні [«За комізм ситуації, а не вислову»]. Визнаючи талант гумориста, автор виступає проти примітивізму, вульгарщини та штампів, на яку хибують його твори, водночас пов'язуючи його популярність із низьким рівнем культури читача. Крім того, показовою є критика мовної «вольності» гумориста, яку плекала ВАПЛІТЕ і практично не сприймала «Ланка».

Цікавим аспектом дослідження літературних угруповань є також гурткова семантика, яку Ю.Тинянов назвав «приватною міфологією». Йдеться про певне утаємничене знання, що закладається у твір для «наближених» осіб. У період 20-х років – дуже поширений прийом залучення письменником до тексту подій з найближчого оточення і саме тих людей, що свою діяльність звикли провадити у ролі творця, а не героя. Загальновідомо, що у романі В.Підмогильного «Місто» зображено з певним домислом М.Зерова та Є.Плужника, але не пишуть про те, що творчу біографію героя складено з життєвих подій різних реальних письменників. Зокрема, епізод, коли своє перше оповідання Радченко несе уславленому критику, узято з життя Б.Антоненка-Давидовича. Через багато років останній виведе у своєму творі самого В.Підмогильного разом з Є.Плужником («Чистка»). Щоправда, функція цих образів зовсім інша – вони надають твору статусу достовірного документу доби, а не спонукають читача до пошуку. Згадане оповідання перегукується й з іншим твором В.Підмогильного «З життя будинку»: кульмінацію маразму ідеологічного цькування у них втілено однаково. Описане мало джерелом реальне життя: коли на таврування Куликом Т.Осьмачки зауважили, що той божевільний, Кулик відповів: «Але він класово божевільний». Пізніше “ланчани” стануть прототипами героїв роману «Діти чумацького шляху» колишньої київської плужанки Д.Гуменної.

Отже, попри те, що київське літературне угруповання «Ланка»-МАРС проіснувало всього чотири роки, воно лишило яскравий слід у розвитку української літератури. Протиставившись ВАПЛІТЕ, письменники «Ланки»-

МАРСу культивували реалістичну манеру зображення, відкидаючи ігрову поетику, орієнтувались не лише на європейські зразки, але й на вітчизняну класику, плекали проблемність та психологізм твору. На жаль, історія (й історія літератури також) не знає умовного способу, але можна лише здогадуватися, яким би був розвиток вітчизняної літератури, якби на нього не впливали позалітературні чинники.

1. Антоненко-Давидович Б. Здалека й зблизька: Літературні силуети й критичні нариси. – К.: Радянський письменник, 1969. – С. 158-174. 2. Бер В. Діячі української культури – жертви більшовицького терору / В.Петров. – К., 1992. – С.45-51. 3.Бойко Л. І не Європа, і не Просвіта / Л.Бойко // 20-і роки: літературні дискусії, полеміки. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро,1991. – С.261-289. 4.Воронцова О. Особливості творчості Марії Галич у контексті літературної організації «Ланка»-МАРС / О.Воронцова. – Автореф. дис... канд.. філол.. наук: 10.01.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 18с. 5. Дмитренко В. Літературний дискурс «Ланки»-МАРСу першої третини ХХ століття: монографія / В. Дмитренко. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2009. – 280 с. 6.Дубініна В. Проблематика повісті Бориса Тенети «Гармонія і свинушник» / В.Дубініна // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2009.– січень №1 (164). – С. 63-69; Дубініна В. Жанрово-стильова своєрідність новели Б. Тенети „Листи з Криму”/ В.Дубініна // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2009.– липень №14 (177). – С. 59-66. 7. Життя і революція.– 1925. – №1-2. – С.103-104. 8. Життя і революція. –1927. - №1. – С.111. 9. Осьмачка Т. Мої товариші / Т.Осьмачка // Науковий збірник Української Вільної Академії Наук у США. – Нью-Йорк, 1999. - №4. - С.347-389. 10. Підмогильний В. Оповідання. Повість. Романи / В.Підмогильний. – К.: Наукова думка, 1991.– 800с. 11.Смолич Ю. Розповіді про неспокій / Ю.Смолич . Твори у 8-ми томах. – К.: Дніпро, 1986. – Т.7. – С.600-620. 12. Сорока М. Полярність як принцип рівноваги в українській літературі 1920-х рр. (на прикладі творчості М.Хвильового і В.Підмогильного) /М.Сорока // Матеріали IV Міжнародного конгресу українців. Літературознавство. Книга II. – К.: Обереги, 2000, - С. 312-318. 13. Хвильовий М. Новели. Оповідання. / М.Хвильовий. – К.: Наукова думка : 1995. – 814с. 14.Череватенко Л. Все, чим душа боліла / Л.Череватенко // Плужник Є. Поезії / Є. Плужник. – К.: Радянський письменник, 1988. – С. 5-100. 15. Шевельов Ю. Троє прощань і про те, що таке історія літератури / Ю.Шевельов // Слово. Збірник об'єднання українських письменників в екзилі., Нью-Йорк: 1968.- С. 348-356. 16. Шляхи розвитку сучасної літератури. Диспут 24 травня 1925 року. – К., 1925. – 82с.

*Олена Колінько,
к. філол. наук, докторант*

РОЗВИТОК МОДЕРНІСТСЬКИХ ТЕНДЕНЦІЙ ТА СТАНОВЛЕННЯ ЖАНРУ НОВЕЛИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МАЛІЙ ПРОЗІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті зроблена спроба теоретично осмислити процес розвитку модерністських тенденцій в українській і російській літературах к. ХІХ – поч. ХХ ст. та становлення жанру новели; з'ясувати близькі або однорідні мистецькі явища, характерні для обох літератур порубіжжя, що дали поштовх до оновлення й функціонування малих жанрів і зумовили першорядне значення на зламі епох новели, позначеної синкретизмом різностильових елементів.